

Maria Stinia

Uniwersytet Jagielloński, Kraków

ROZWÓJ KRAKOWSKICH GIMNAZJÓW PAŃSTWOWYCH W LATACH 1867–1918

Nadawanie przez Austrię w latach sześćdziesiątych XIX wieku krajom koronnym swobód konstytucyjnych zahamowało procesy germanizacyjne. Aktywizacja Galicyjskiego Sejmu Krajowego zaowocowała ustanowieniem w 1867 roku Rady Szkolnej Krajowej, która miała przejąć administrację szkolnictwa ludowego i średniego. Pomimo początkowego ograniczenia kompetencji RSK między innymi poprzez odebranie prawa mianowania dyrektorów i nauczycieli szkół średnich, jej utworzenie oraz polonizacja szkolnictwa przyczyniły się do szybkiego rozwoju oświaty w Galicji¹. Najbardziej charakterystycznym typem szkoły średniej na tym terenie w okresie 1867–1918 stało się gimnazjum klasyczne. Formalnoprawne ramy funkcjonowania gimnazjów określone zostały w austriackim *Zarysie organizacyjnym* (1849)², który podlegając tylko niewielkim zmianom, określił sposób działania gimnazjum klasycznego na siedemdziesiąt lat³. Oparty na pedagogice Jana Fryderyka Herbart, ideach neohumanizmu i filozofii niemieckich idealistów stawiał sobie za cel kształcenie formalne uczniów, danie im silnych podstaw moralnych i etycznych oraz przygotowanie do studiów wyższych. Wpływ na istotne przeobrażenia w galicyjskim szkolnictwie średnim miała również polonizacja szkolnictwa (po 1867 roku), zmiany w systemie kształcenia nauczycieli oraz zaangażowanie pedagogów w proces wychowawczy często rozumiany jako obowiązek wobec narodu.

Gimnazja krakowskie w latach 1867–1918 współtworzyły swoisty klimat Krakowa, gdyż miasto stawało się w tym czasie centrum naukowo-kulturalnym Galicji. Rozwój Uniwersytetu Jagiellońskiego, powstanie i działalność Akademii Umiejętności i innych towarzystw naukowych sprawiły, że gimnazja w Krakowie będące naturalnym zapleczem dla szkół wyższych przeżywały okres ogromnego nimi zainteresowania. Stały wzrost liczby mieszkańców, jaki można było wówczas zaobserwować, zmiany w świadomości społecznej, konkurencyjność takiego typu szkoły, jakim było gimnazjum, tzn. szkoły dającej wstęp na uniwersytet, a więc szansę na awans zawodowo-społeczny spowodowały duży napływ uczniów, który wymusił na władzach szkolnych otwieranie kolejnych szkół. W okresie autonomicznym ich liczba wzrosła z jednego gimnazjum

¹ S. Kot, *Historia wychowania*, t. 2, Warszawa 1996, s. 316; J. Buzek, *Rozwój stanu szkół średnich w Galicji w ciągu ostatnich lat 50 (1859–1909)*, „Muzeum”, R. XXV, Dodatek 3, Lwów 1909, s. 9.

² *Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich von Ministerium des Cultus und Unterricht*, Wien 1849.

³ S.I. Możdżeń, *Ustrój szkoły średniej w Galicji i próby jego modernizacji w latach 1848–1907*, Wrocław 1974.

pełnego (wyższego), tzn. 8-klasowego, jakim było istniejące od 1588 roku Gimnazjum Nowodworskiego (od 1850 św. Anny), i jednego niższego 4-klasowego, które jako wyższe zaczęło działać od 1868 roku, otrzymując w 1870 roku nazwę Gimnazjum św. Jacka⁴, do sześciu pełnych gimnazjów i jednej samodzielnej filii. Kolejna szkoła, Gimnazjum im. Króla Jana Sobieskiego, powstała w 1883 roku. Zostali do niej wcieleni uczniowie klas równoległych gimnazjów św. Anny i św. Jacka. Kolejne gimnazja powstawały z przekształcenia filii istniejących szkół w samodzielne placówki. W roku szkolnym 1901/1902 rozpoczęło działalność IV Gimnazjum, będące wcześniej filią Gimnazjum św. Anny. Kolejne V Gimnazjum wyodrębniono z filii IV Gimnazjum i wcielono do niego pojedyncze oddziały gimnazjów Nowodworskiego, św. Jacka i Króla Jana Sobieskiego. W 1902 roku powstała filia Gimnazjum św. Jacka w osobnym budynku i z odrębnym kierownictwem, która jednak do końca okresu autonomicznego nie została przekształcona w samodzielną placówkę. Do grona gimnazjów krakowskich włączono ponadto działające od 1892 roku Gimnazjum Podgórskie, które po przyłączeniu Podgórza do Krakowa w 1915 roku otrzymało numer VI. Początkowo wszystkie gimnazja krakowskie miały charakter klasyczny. Dopiero w lipcu 1910 roku Ministerstwo Wyznań i Oświaty zezwoliło na stopniowe przekształcanie IV Gimnazjum klasycznego w gimnazjum realne. Pierwsza matura według programu gimnazjum realnego odbyła się w czasie I wojny światowej, w roku szkolnym 1915/1916⁵. Zmiana typu szkoły wiązała się z próbami zreformowania gimnazjum klasycznego w całej monarchii (Gustaw Marchet, 1908), w kierunku ograniczenia nauki języków klasycznych na rzecz nowożytnych i zwiększenia wymiaru nauki przedmiotów matematyczno-przyrodniczych. Poza gimnazjami państwowymi, od połowy lat dziewięćdziesiątych XIX wieku rozwijały się w Krakowie prywatne gimnazja żeńskie, które działały według programu gimnazjum męskiego i po otwarciu uniwersytetów dla kobiet przygotowywały je do studiów⁶. Prywatne gimnazja męskie powstałe w Krakowie pod koniec okresu autonomicznego przyjęły typ szkoły realnej (Prywatne Gimnazjum Realne Stanisława Jaworskiego oraz Prywatne Gimnazjum Realne OO. Pijarów im. ks. Stanisława Konarskiego). Liczba gimnazjów państwowych w Krakowie nie zaspokajała istniejących wówczas potrzeb edukacyjnych. Nawet zakładanie nowych szkół nie na długo rozwiązywało problem przeludnienia w gimnazjach krakowskich. W latach dziewięćdziesiątych nadal wzrastała liczba uczniów, a co za tym idzie rosła liczba klas równoległych oraz liczba uczniów w poszczególnych klasach. W statystyce szkół średnich w Galicji, opracowanej i opublikowanej przez redakcję lwowskiego „Muzeum” na podstawie danych RSK za rok szkolny 1896/1897, odnotowano, że w Krakowie, w trzech istniejących gimnazjach znajdowało się aż 19 klas równoległych, co wskazywało na potrzebę otwarcia przynajmniej dwóch nowych szkół⁷. W okresie największego przyrostu liczby uczniów (lata 1905–1913) liczba klas równoległych wzrosła jesz-

⁴ A. Bielak, *Państwowe Gimnazjum i Liceum Św. Jacka w Krakowie 1857–1950*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, R. XXIII, 1980, nr 4.

⁵ M. Stinia, *Państwowe szkolnictwo gimnazjalne w Krakowie w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2004, s. 22.

⁶ R. Dutkova, *Żeńskie gimnazja Krakowa w procesie emancypacji kobiet 1896–1918*, Kraków 1995; A. Bilewicz, *Prywatne średnie ogólnokształcące szkolnictwo żeńskie w Galicji w latach 1867–1914*, Acta Universitatis Wratislaviensis Nr 1897, „Prace Pedagogiczne” CXVI, Wrocław 1997; J. Hulewicz, *Sprawa wyższego wykształcenia kobiet w Polsce w wieku XIX*, Kraków 1939.

⁷ *Statystyka szkół średnich w Galicji*, „Muzeum”, R. XIV, 1898, s. 3.

cze bardziej (w 1910 roku prowadzono naukę aż w 42 takich oddziałach). Otwieranie filii w osobnych budynkach było typowym oszczędnościowym działaniem doraźnym, likwidującym na pewien czas uciążliwość przeciążenia liczbą uczniów, ale niezmieniającym ogólnej trudnej sytuacji⁸.

Liczba uczniów w ciągu okresu autonomicznego stale rosła, począwszy od 700 uczniów Gimnazjum św. Anny w roku szkolnym 1867/1868 do blisko 4 tysięcy zapisanych na początku roku 1905/1906 (wraz z Gimnazjum Podgórskim). Po tym roku nastąpiła lekka tendencja spadkowa, a po wybuchu I wojny światowej, liczba uczniów zmniejszyła się do poziomu z początku wieku⁹. Najbardziej popularnymi szkołami były: Gimnazjum św. Anny (1123 osoby zapisane w roku szkolnym 1900/1901), Króla Jana III Sobieskiego (920 uczniów zapisanych w roku 1910/11) oraz Gimnazjum św. Jacka (836 uczniów w roku 1905/1906). W stosunku do pierwszej połowy XIX wieku, nastąpiła wyraźna zmiana w strukturze wyznaniowej uczniów. Z jednolitej katolickiej grupy na wielowyznaniową. Wzrósł udział uczniów wyznania mojżeszowego z 4% 1867/1868 do 18,7% w 1910/1911 oraz greckokatolickiego z 0,3 do 1,8%, zmniejszył się procentowy z 1,4% w roku do 0,2% udział ewangelików (w liczbach bezwzględnych stanowili oni stałą stabilną grupę). Kraków był ważnym ośrodkiem oświatowym dla całej Galicji Zachodniej, przyciągał także uczniów z zaboru rosyjskiego. Uczniowie pochodzący z Królestwa Polskiego wywodzili się zasadniczo z dwóch obszarów z okolic: Krakowa (szczególnie w pobliżu Miechowa, Kazimierzy, Proszowic, Luborzycy) lub guberni warszawskiej, siedleckiej i kaliskiej. W tej drugiej grupie dominowali uczniowie pochodzenia szlacheckiego, uczęszczający przede wszystkim do gimnazjów św. Anny i Króla Jana III Sobieskiego. Rozszerzenie granic administracyjnych Krakowa na początku XX wieku spowodowało, że udział uczniów urodzonych w Krakowie wzrósł do ponad 50% pod koniec badanego okresu. Wśród uczniów zamiejscowych duży odsetek stanowili uczniowie pochodzący z pobliskich gmin i powiatów. Pod względem struktury społecznej w gimnazjach dominowali uczniowie wywodzący się z rodzin inteligentnych. Największy udział mieli synowie urzędników oraz potomkowie rodzin kupiecko-rzemieślniczych (stanowili razem około 60% ogółu uczniów). Jednak w obrębie poszczególnych szkół widać wyraźne zróżnicowanie, tzn. o ile we wszystkich szkołach około 40% stanowili uczniowie pochodzenia inteligentnego, o tyle udział innych grup społecznych był dość zróżnicowany. W Gimnazjum św. Anny synowie kupców i rzemieślników – 14%, właścicieli i dzierżawców dóbr ziemskich – około 13%, podobnie jak synów chłopskich. W Gimnazjum św. Jacka na drugim miejscu byli synowie kupców i rzemieślników w większości pochodzenia żydowskiego – 27 i 14,5% synów chłopskich. W Gimnazjum Króla Jana III Sobieskiego wysoki był odsetek uczniów pochodzenia inteligentnego – 45,6%, synów szlachty było 19% (w tym w większości z Królestwa Polskiego). Podobną wielkość reprezentowali synowie kupców – 18%, a uczniowie pochodzenia chłopskiego stanowili zaledwie 8%. Dla szkoły podgórskiej charakterystyczny był duży udział synów kupców i rzemieślników (30%) oraz chłopów (16%). Rozpoczęcie nauki w gimnazjum oznaczało wejście na trudną drogę prowadzącą do egzaminu dojrzałości dającego prawo do

⁸ R. Dutkova, *Blaski i cienie galicyjskiego gimnazjum klasycznego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego, Prace Historyczne, z. 89, 1988, s. 193.

⁹ Szczegółowe wyliczenia zob. M. Stinia, *Państwowe...*, s. 92–94. Bliskość frontu jesienią 1914 roku spowodowała podjęcie decyzji o ewakuacji miasta. Część budynków szkolnych przejęły władze wojskowe, a zajęcia w nich zostały zawieszone.

rozpoczęcia studiów wyższych. Spośród uczniów rozpoczynających naukę w pierwszej klasie w Gimnazjum św. Anny, do początku lat dziewięćdziesiątych do ósmej klasy docierało około 40% uczniów, a wśród nich kończyło szkołę bez powtarzania klasy średnio zaledwie 53% uczniów. Promocji nie uzyskiwało okresowo nawet do 20% uczniów, a do poprawek przystępowało każdego roku od 12 do 18% uczniów, z czego zdawało je pomyślnie około 88%. Dotarcie do ostatniej klasy nie oznaczało końca kłopotów – dużym wyzwaniem był egzamin dojrzałości. Po pewnej liberalizacji przepisów, jaka nastąpiła na początku XX wieku, odsetek zdających w zależności od szkoły ustabilizował się na poziomie od 93% w Gimnazjum św. Jacka, do 100% w Gimnazjum Podgórskim. Jeszcze w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych procent zdających nie przekraczał 90. Ważnym problemem, z jakimi stykało się środowisko uczniów, było przede wszystkim ubóstwo. Odsetek uczniów zwolnionych w całości z czesnego sięgał nawet 80% populacji uczniów poszczególnych szkół. Do tych osób pomoc docierała nierównomiernie i niewystarczająco. Fundacje stypendialne skoncentrowane były na pomocy uczniom wybranych szkół (głównie Gimnazjum św. Anny)¹⁰. W szkołach także organizowano samopomoc uczniów w postaci Kas Pomocy Koleżeńskich, do której datki napływały od grona pedagogicznego, rodziców czy absolwentów. Powszechne wśród uboższej młodzieży było udzielanie korepetycji czy podejmowanie się prac fizycznych w czasie wakacji¹¹.

W analizie społeczności nauczycieli uczących w Krakowie w okresie autonomicznym zwraca uwagę przede wszystkim ich duża liczba, blisko 1000 osób, co oznacza, że co piąty nauczyciel gimnazjum galicyjskiego pracował przez pewien czas w Krakowie (o wiele mniejszy niż dla całej Galicji był odsetek nauczycieli pracujących przez dłuższy czas w jednej szkole). Obliczenia H. Kramarz wykazały, że 19% nauczycieli w Galicji pracowało co najmniej 20 lat w jednej szkole¹², wskaźnik ten dla Krakowa wynosi zaledwie 2,76%, a w przedziale pracujących od 16 do 20 lat 3%¹³. Grono nauczycielskie charakteryzowała częsta rotacja i mała stabilizacja (31% wszystkich nauczycieli gimnazjów w Krakowie pracowało zaledwie przez rok, a dalsze 17% przez 2 lata). Nierzadko też dochodziło do przepływu kadry pomiędzy placówkami w obrębie samego miasta (8% wszystkich nauczycieli) i okolicznych gimnazjów Podgórza, Bochni, Nowego Sącza. Decydowała o tym atrakcyjność Krakowa jako ośrodka uniwersyteckiego i dążenie samych nauczycieli do pozostania w nim na czas suplentury. Odbywanie jej w miejscu posiadającym odpowiednie zaplecze naukowe (biblioteki) pozwalało na lepsze i szybsze przygotowanie się do trudnego i wielostopniowego egzaminu nauczycielskiego, którego zdanie było warunkiem stabilizacji zawodowej¹⁴. Zatrudnianiem suplentów zamiast nauczycieli rzeczywistych zainteresowane były także władze centralne. Zmniejszało to bowiem koszty ponoszone przez państwo na utrzymanie szkół, ponieważ obciążało budżet krajowy. Kwestią zauważaną już przez ówczesnych nauczycieli była polityka personalna Ministerstwa Wyznań i Oświecenia w stosunku do nauczycieli Krakowa i Lwowa niepozwalająca na dłuższy pobyt w tych ośrodkach i uciekająca się do służbowych przenosin. Pomimo tego nauczyciele zatrud-

¹⁰ J. Dybiec, *Finansowanie nauki i oświaty w Galicji 1860–1919*, Kraków 1979, s. 66–67.

¹¹ K. Petelenz, *O korepetycjach*, „Muzeum”, R. III, 1887, s. 304–309.

¹² H. Kramarz, *Nauczyciele gimnazjalni Galicji 1867–1914*, Kraków 1987, s. 58.

¹³ M. Stinia, *Państwo...*, s. 35.

¹⁴ I. Homola, *Nauczycielstwo krakowskie (1867–1914)* [w:] *Inteligencja polska XIX i XX wieku, Studia*, pod red. R. Czeptulis-Rastenis, Warszawa 1981, s. 102.

nieni w gimnazjach krakowskich wykazywali się dużą aktywnością, starając się spełnić oczekiwania społeczne. Szczególnym szacunkiem w społeczeństwie darzono typ nauczyciela naukowca, godzącego dydaktykę z doskonaleniem się i pracą naukową, co uznawane było za przejaw postawy patriotycznej¹⁵. Wielu nauczycieli było aktywnymi współpracownikami Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, a następnie Akademii Umiejętności (szczególnie poprzez udział w pracach komisji) i wielu towarzystw naukowych działających w tym mieście. Związki z uniwersytetem podtrzymywano także dzięki łączeniu pracy naukowej i dydaktycznej (docentury prywatne, lektoraty). Ponad 60% nauczycieli publikowało swoje prace – głównie szeroko rozumianej humanistyki (filologii, historii i pedagogiki)¹⁶. Krakowscy nauczyciele zajmowali się także pisarstwem podręcznikowym¹⁷. Należy podkreślić również ich udział we wszystkich najważniejszych dyskusjach, jakie objęły środowisko pedagogów galicyjskich w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Współtworzyli oni m.in. *Plan nauki języka polskiego w gimnazjach i szkołach realnych* oraz *Wskazówki do nauki języka polskiego w szkołach średnich*. Brali też udział w pracach nad reformą nauczania języka niemieckiego, jego roli i funkcji w szkole galicyjskiej, popierali wprowadzenie obowiązkowej gimnastyki. Zaangażowani byli w ważną debatę dotyczącą kierunku reformy szkoły średniej. Nowe prądy w wychowaniu oraz kryzys dotychczasowego modelu gimnazjum klasycznego opartego na Herbartowskiej koncepcji szkoły sprawił, iż poszukiwano innego modelu kształcenia. W efekcie galicyjskie środowisko oświatowe zawarło swe uwagi w opublikowanej na łamach „Muzeum” 1906 roku rozprawie *Nasza szkoła średnia. Krytyka podstaw i konieczność reformy*¹⁸.

Czynnikami współtworzącymi proces nauczania były także programy, podręczniki, metody i środki nauczania oraz miejsce, w którym się on odbywał, czyli sala lekcyjna i budynek szkoły. Ewolucja *Zarysu organizacyjnego* nie wpłynęła zasadniczo na charakter czy sposób funkcjonowania szkół. Dokonywane zmiany wymuszone przez postęp w pedagogice, psychologii i naukach przyrodniczych, a także przez świadomych tych przemian nauczycieli zaowocowały wprowadzeniem obowiązkowej gimnastyki, rysunku odrębnego, nieznacznym zwiększeniem wymiaru przedmiotów matematyczno-przyrodniczych, ograniczeniem gramatyki w nauczaniu języków klasycznych, bardziej praktycznym podejściu do nauki języka niemieckiego. Pod koniec ery autonomicznej udało się wprowadzić historię Polski jako przedmiot obowiązkowy. Frekwen-

¹⁵ A. Karbowski, *Ruch naukowo-literacki nauczycieli szkół wyższych galicyjskich w ostatnich 25 latach*, „Przegląd Powszechny”, R. IX, 1892, t. 34, s. 415.

¹⁶ J. Potoczny, *Dorobek naukowy nauczycieli gimnazjów klasycznych w Galicji autonomicznej* [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 8: *Myśl edukacyjna w Galicji 1772–1919*, pod red. Cz. Majorka, A. Meissnera, Rzeszów 1996, s. 60.

¹⁷ K. Klęsk, *Podręcznik do mineralogii do szkół gimnazjalnych i realnych*, Kraków 1864; A. i E. Mazanowski, *Podręcznik do dziejów literatury polskiej*, Kraków 1901; E. Janota, *Gramatyka języka niemieckiego*, Kraków 1868; idem, *Wypisy niemieckie do I i II klasy gimnazjalnej*, Kraków 1898; idem, *Wypisy niemieckie do III i IV klasy gimnazjalnej*, Kraków 1870; I. Kranz, *Geometria pogłówna. Podręcznik do niższych klas szkół średnich*, Kraków 1907; idem, *Tablice pięciocyfrowe logarytmów liczbowych i funkcji trygonometrycznych*, Kraków 1900; idem, *Zbiór zadań matematycznych dla wyższych klas szkół średnich*, Kraków 1902.

¹⁸ Referat opracował zespół pod kierunkiem Tadeusza Łopuszańskiego, w jego skład weszli T. Dropiowski, K. Kraft, K. Nitsch, S. Sobiński, I. Stein, S. Tołłoczko, W. Wasung, S. Ziobrowski. Przeczytano go na posiedzeniu Koła Krakowskiego Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych 24 II 1906 roku. Wygłoszono go również na XII Walnym Zgromadzeniu TNSW w Krakowie 3–4 VI 1906 roku, „Muzeum”, R. XXII, 1906, s. 191–214.

cja na nadobowiązkowych lekcjach *Historii kraju rodzinnego*, jak określano ten przedmiot, była w gimnazjach krakowskich znakomita. W latach 1872–1880 kształtowała się pomiędzy 88 a 100%, a od początku lat osiemdziesiątych wynosiła z nielicznymi wyjątkami 100%. W gimnazjach krakowskich używano podręczników, które uzyskiwały na łamach „Muzeum”, podstawowego czasopisma przeznaczonego dla nauczycieli gimnazjalnych, najlepsze recenzje, a o ich jakości świadczyła wieloletnia obecność w szkole. Do najbardziej popularnych należały: podręcznik do gramatyki języka polskiego Antoniego Małeckiego¹⁹, książki do historii Polski Anatola Lewickiego²⁰ i historii powszechnej Wincentego Zakrzewskiego²¹, *Algebra* Placyda Dziwińskiego²² (była używana blisko 30 lat), *Logarytmy* Ignacego Kranza²³ (stosowane w szkołach aż do 1930 roku), *Botanika* Józefa Rostańskiego²⁴ czy podręczniki do fizyki Józefa Soleskiego²⁵. Wiele z tych prac uchodziło za podręczniki na europejskim poziomie.

Sam proces nauczania odbywał się w bardzo skromnych warunkach. Do lat dziewięćdziesiątych żaden z budynków szkolnych nie spełniał podstawowych wymogów – fatalny stan higieniczny, ciasnota i wilgoć pomieszczeń, niedostosowanie do potrzeb szkolnych to podstawowe bolączki. Sytuację tylko na krótki czas rozładowało wybudowanie nowoczesnych gmachów Gimnazjum św. Anny (1898) i Króla Jana III Sobieskiego (1897), których założenia architektoniczne były zewnętrznym wyrazem filozofii systemu nauczania opartego na klasycznych, humanistycznych wartościach²⁶. Pozostałe daleko odbiegały od tego poziomu i mieściły się w wynajmowanych pomieszczeniach z nierzadko trudnym sąsiedztwem (hałas, jatki rzeźnicze). Pomimo tego dyrekcje szkół przywiązywały duże znaczenie do wyposażenia swoich placówek. W 1878 roku władze państwowe zniosły stałe dotacje przeznaczone na gromadzenie tzw. zbiorów naukowych, czyli wszelkich pomocy dydaktycznych ze zbiorami bibliotecznymi łącznie. Fundusze odtąd miały pochodzić ze stałych corocznych opłat uczniowskich w wysokości 2 koron. Po 1895 roku, gdy dyrektorzy szkół mogli samodzielnie decydować o wydatkach, podstawową kwestią stało się stworzenie dobrze zaopatrzonej biblioteki nauczycielskiej, która stanowiła ważną pomoc w przygotowaniu się nauczycieli do egzaminu (składały się na nią publikacje polsko- i niemieckojęzyczne). Księgozbiór uzupełniano prenumeratą czasopism pedagogicznych, literackich i pism fachowych dla nauczycieli każdego przedmiotu²⁷. W gimnazjach krakowskich nastąpił także rozwój pracowni przedmiotowych. Szkoły starały się organizować tzw. gabinet fizykalny (do nauki fizyki), gabinet do historii naturalnej, gabinety historyczne i archeologiczne (do nauki języków klasycznych), salę rysunkową i salę gimnastyczną. Peł-

¹⁹ A. Małecki, *Gramatyka szkolna*, Lwów 1882.

²⁰ A. Lewicki, *Zarys historii Polski i krajów ruskich z nią połączonych*, Kraków 1884.

²¹ W. Zakrzewski, *Historia powszechna na klasy wyższe*, t. 1: *Historia starożytna*, t. II: *Historia wieków średnich w zarysie*, t. III: *Historia nowożytna w zarysie*, Lwów–Kraków 1891–1899.

²² P. Dziwiński, *Zasady algebry dla wyższych klas gimnazjów i szkół realnych*, Lwów 1891.

²³ I. Kranz, *Tablice...*, Kraków 1900.

²⁴ J. Rostański, *Botanika szkolna dla klas niższych*, Kraków 1886.

²⁵ J. Soleski, *Nauka fizyki, podręcznik dla niższych klas gimnazjów i szkół realnych*, Lwów 1892.

²⁶ M. Gutowski, *Architektura szkół średnich w Polsce w okresie zaborów*, *Rozprawy Naukowe*, Politechnika Białostocka, nr 5, Białystok 1991, s. 125.

²⁷ M. Stinia, *Szkolne biblioteki nauczycielskie gimnazjów krakowskich w okresie autonomii 1867–1918* [w:] *Kraków–Lwów. Książki – czasopisma – biblioteki*, t. VII, pod red. H. Kosętki, Kraków 2005, s. 210–217.

nowymiarowe, specjalistyczne pracownie i sale istniały tylko w nowych budynkach szkolnych gimnazjów św. Anny i Sobieskiego. Ilość zgromadzonych środków dydaktycznych do nauki poszczególnych przedmiotów mogła być porównywana tylko z gimnazjami lwowskimi²⁸. Zasoby naukowe szkół krakowskich pochodziły nie tylko z zakupów, ale także z darowizn uczniów, rodziców, absolwentów, innych osób prywatnych, instytucji oświatowych i naukowych.

Od 1867 do 1918 roku znacząco wzrosła liczba gimnazjów w Krakowie: z jednego pełnego Gimnazjum Nowodworskiego do sześciu. Wzrost ten ciągle jednak nie wyczerpywał społecznych potrzeb oświatowych w zakresie szkoły średniej. Napływ uczniów do gimnazjów szczególnie zaznaczył się na początku XX wieku. Wówczas ich liczba w stosunku do lat sześćdziesiątych XIX wieku wzrosła ponad pięciokrotnie. Konsekwencją były zmiany w strukturze wyznaniowej, najbardziej widoczne w zwiększeniu się udziału uczniów pochodzenia żydowskiego. Przeobrażeniom ulegał również skład społeczny młodzieży. Jego wyraźnie inteligencko-urzędniczo-kupiecki charakter został poszerzony na początku wieku o uczniów wywodzących się z rodzin pracowników najemnych. Nauczyciele gimnazjalni w Krakowie charakteryzowali się wysokim poziomem intelektualnym, świadomością potrzeb społecznych i narodowych, a także znajomością nowych trendów pedagogicznych. Wbrew centralnym władzom szkolnym i pomimo oszczędnościowej polityki państwa w gimnazjach krakowskich widoczna była dbałość o wysoki poziom nauczania. Istniejący system wychowawczy wynikający z funkcjonowania szkoły jako instytucji państwowej nie przekreślał istnienia nurtu równoległego dążącego do podtrzymania świadomości narodowej. Każde z gimnazjów kreowało swój własny charakter i autorytet, współtworzony przez dyrektora, nauczycieli, uczniów i miejsce, w którym się spotykali.

²⁸ *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. III Gimnazjum w Krakowie za rok szkolny 1914*, Kraków 1914, s. 69; *Sprawozdanie Dyrektora c.k. Gimnazjum św. Jacka w Krakowie za rok 1914*, Kraków 1914, s. 80; *Sprawozdanie Dyrekcji c.k. Gimnazjum IV w Krakowie za rok szkolny 1909/10*, Kraków 1910, s. 45.